

A-52799

Eesti Arheoloogiaseltsi Teated 1996 (1)

Reports of the Estonian Archaeological Society 1996 (1)

SISUKORD - CONTENTS

P. Ligi, Märksistlikud voolud kaasaegses Lääne teoreetilises arheoloogias	4
A. Kriiska ja P. Rummi, Keraamika uurimise võimalikkusest II. Loodusteaduslike meetodite rakendamise arheoloogilise keraamika uurimisel	21
T. Suuroja, Eesti põhjarannika mesoliitiliste ja neoliitiliste asulakohtade kivivahet	30
A. Vunk, Pärnu 16. sajandi ahjukahvite tüpoloogiast ja valmistamise tehnoloogias	37
T. Selmisen, Soome arheoloogide Eesti-sõlted Aspelintist Tallinneni - kaevustööliste uurimistulemusi ja probleeme	43
A. Lavi, Dilemmad 1996	54
Rune Engström in memoriam	59
Resümee - Summaries	60
Lühendid	64

STILUS

6

Toimetaja: Väinö Lang
Aivar Kriiska
Maie Jõelaid

Address: Rõdu 6, Tallinn EE 0101, Eesti
Tel. 440-716

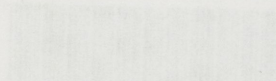
© 1996 Eesti Arheoloogiaselts

Eesti Arheoloogiaselts

AS Tartu ülikooli kirjanduslik ja

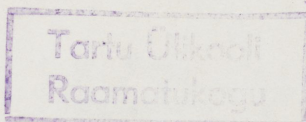
Eesti Arheoloogiaseltsi Teated 1996 (1)
Reports of the Estonian Archaeological Society 1996 (1)

UDUUTAMAA RÜÜTLI KIRJUTUS

2 540000 000000 2

0

Toimetuse: Valter Lang
Aivar Kriiska
Marje Joalaid

Aadress: Rüütli 6, Tallinn EE 0101, Eesti
Tel. 440-716

© 1996 Eesti Arheoloogiaselts

AS Tartumaa trükk Puusepa 1a

MARKSISTLIKUD VOOLUD KAASAEGSES LÄÄNE TEOREETILISES ARHEOLOOGIAS*

Priit Ligi †

1. Üldist

Üheks 1970-ndate aastate teisel poolel kätte jõudnud *uue arheoloogia* kriisi tulemuseks Läänes oli huvi kasv marksistliku ühiskonnakäsituse vastu. Teistes sotsiaalteadustes (ajalugu, sotsioloogia, kultuur- ja sotsiaalanthropoloogia) oli sama nähtus ilmnenud juba 1960-ndatel aastatel, olles paljuski tingitud tormilistest poliitilistest sündmustest, millest olulisim oli koloniaalsüsteemi kadumine. Et marksistlike ideede laialdasem levik Lääne arheoloogias leidis aset nii hilja, on iseenesest ehk mõneti kummaline. Oli ju Gordon Childe (1893—1957), kui üks sealseid silmapaistvamaid arheolooge, juba alates 1930-ndate aastate lõpust püüdnud oma töödes rakendada ühiskonna arengu marksistlikku teooriat. Childe oli selles osas aga suur üksiklane ning peale tema tuleks enne 1970-ndate aastate teist poolt Läänes ilmunud oluliste, klassikalisest marksismist mõjustatud arheoloogiliste uurimuste puhul eraldi mainida veel vaid Marshall Sahlinsi nime. Viimane on küll sotsiaalanthropoloog, ent ta kirjutas ka teoreetilist tähtsust omava monograafia kiviaja majandusest (Sahlins 1972). Sahlins võttis muuhulgas kasutusele niisuguse uue marksistlikku terminoloogiat järgiva mõiste nagu 'kodune tootmisviis'.

Millega võiks marksismi vähest mõju enne 1970-ndate aastate teist poolt seletada? Üks võimalus oleks väita, nagu seda Ameerika puhul teeb Antonio Gilman, et peamiseks põhjuseks olid poliitilised tegurid - nn. külma sõja periood ja makartism USA-s ning tugeva marksistliku töölispartei puudumine (Gilman 1989). Ehkki USA puhul peab poliitilisi tegureid muidugi arvestama, näitab teoreetilise mõtte areng Euroopa muinasteaduses siiski ka midagi muud. Marksismi mõju n.-ö. hilinevad ilmsikstulekut Lääne-Euroopa arheoloogias tuleks kõrvutada "vanamoodsatest" positivistlikest ideedest mõjustatud uue arheoloogia tekkega 1960-ndatel aastatel. Arvestada tuleks ikkagi seda, et arheoloogia puhul on tegemist noore ja veel tänapäevalgi suurel määral empiirilist laadi distsipliiniga ning teoreetiline muinasteadus on alles õige värske nähtus. Nii neopositivismi kui ka marksismi mõju hiline avaldumine demonstreerib muinasteaduse konservatiivset loomust ning suure osa uurijate traditsioonilist skeptitsismi üldistavate teooriate suhtes. Ühest küljest on see noorte empiiriliste teadusharude üldine omadus, teisalt aga oli oma osa ka nn. Kossinna sündroomil. Filosoofiliste voolude mõju on arheoloogias vähemalt esialgu avaldunud paljuski omalaadse järellainetusena. Marksistlike ideede leviku sotsiaalse taustana Lääne-Euroopas võib samas siiski näha seda, et sealses arheoloogias hakkasid 1970-ndatel aastatel teiste seas "kaela kandma" ka 1960-ndate aastate noored vasakradikaalid, kes olid mõjustatud nn. *New Left* liikumisest. Enamik noortest, end marksistideks lugevatest arheoloogidest, kes paljuski

* Käesolev tekst leiti *Estonia* katastroofis traagiliselt hukkunud Priit Ligi arvutikettalt. On teada, et ta kirjutas monograafiat teoreetilisest arheoloogiast ning ülevaade marksistlikest vooludest pidi moodustama selles omaette peatüki. Kahjuks pole aga kindel, kas ta ise pidas seda teksti juba lõpetatuks või alles esialgseks töövariandiks. Kuigi tõenäolisem tundub just teine võimalus, pole selles siiski võimalik enam midagi muuta. Seetõttu, ja arvestades ka eestikeelse kirjanduse vähesust teoreetilisest arheoloogiast, avaldab *Stilus* selle Priit Ligist jäänud viimase kirjutise. Tekstis on tehtud ainult minimaalseid parandusi, seda peamiselt stiili ja viiteaparatuuri ühtlustamise nimel.

pärinevad Cambridge ülikooli koolkonnast, olid niisiis huvitatud mitte klassikalisest ehk ortodoksses marksismist, vaid erinevatest neomarksistlikest filosoofilistest vooludest. Viimaste jaoks omab suurt tähtsust eelkõige just Karl Marxi noorema põlve looming, mis neid nn. marksismist-leninismist üsna selgelt eristab.

Kirjanduses kohtab tihti peale väidet, et nagu Lääne intellektuaalide hulgas üldse, nii olevat ka arheoloogide seas marksistlike ideede mõju olnud tegelikult pikka aega tugev, ehkki sageli ei ole nad sellest ise teadlikud või ei taha poliitilistel põhjustel tunnista (Spriggs 1984, 7; Gilman 1989, 73). Tänapäeva ühe juhtiva teoreetiku Ian Hodderi arvates on suure osa Euroopa riikide teoreetilisele arheoloogiale olnud viimastel aastakümnetel paljuski omane just marksistlik orientatsioon ja seda sugugi mitte ainult Ida-Euroopa arvel (Hodder 1991a; 1991b). Eriti tugev on marksistlik traditsioon Itaalia, Kreeka ja Hispaania ning väljaspool Euroopat Ladina-Ameerika arheoloogias (Vázquez Varela & Risch 1991, 36; d'Agostino 1991, 57–64; Kotsakis 1991, 73–83). Inglismaal ning Skandinaavias on marksism tänapäeval üks mitmest konkureerivast teoreetilisest suundumusest (Champion 1991; Myhre 1991), kuna aga prantsuse arheoloogias ei ole see eriti levinud nähtus (Cleuziou *et al.* 1991, 113–114), mis sealset tugevat neomarksistlikku sotsiaalanthropoloogiat ja filosoofia koolkonda arvestades on vägagi üllatav. Tõsi, Prantsusmaa puhul tuleb silmas pida, et ka anglo-ameerika protsessuaalne arheoloogia on seal tugevat vastuseisu kohanud (näit. Courbin 1989). Endise Lääne-Saksamaa arheoloogias puudus marksistlik koolkond täiesti, mis on osaliselt seletatav nn. Kossinna-sündroomist tingitud teoreetilise arheoloogia ebapopulaarsusega (Härke 1991).

Näib, et marksistliku teooria ligitõmbavust võib sotsiaalse tausta kõrval seletada vähemalt nelja põhjusega. Kõige triviaalsem tegur on muidugi tõsiasi, et muinasteadus tegeleb inimtegevuse materiaalsete jäänuste uurimisega ning see kahtlemata soodustab materialistliku maailmavaate omaksvõttu. Sealt edasi on tee marksismini suhteliselt lihtne, eriti kui küsimus on mineviku uurimises ja mitte n.-ö. päevapoliitikas. Teiseks tuleb silmas pida, et läbi aegade on arheoloogide meeli köitnud ennekõike materiaalses kultuuris asetleidnud muutuste seletamine ning ka marksistlikku filosoofiat huvitab eelkõige inimühiskonnas toimuvate muutuste tõlgendamine ja mitte stabiilne seisund. Kolmandaks, evolutsioonilisel teorial on arheoloogias kauaaegsed traditsioonid ning marksism on evolutsionismi üks vorme. Just seepärast ei ole näiteks Colin Renfrew ja Paul Bahn (1991, 415) arvates valdavas osas Lääne marksistlikus arheoloogilises kirjanduses midagi sellist, mis ei lubaks neid vaadelda protsessuaalse arheoloogia ühe variandina. Ning neljandaks, paljusid teadlasi ei rahuldanud enam 1970-ndatel aastatel muinasteaduses ikka veel domineerinud traditsiooniline empirism ning marksism oli üks alternatiivseid võimalusi uurimistöö teoreetilise raamistiku loomiseks neile, kes olid uues arheoloogias pettunud.

2. Gordon Childe ja marksism

Enne tänapäeva Lääne arheoloogia marksistlike suundade käsitlemist vaatleksime kõigepealt põgusalt Childe'i marksistlikke vaateid, kellel oli 1970-ndate aastate noorte marksismist huvitunud arheoloogide seas omamoodi *guru image* (Trigger 1980, 9). Põhjust Childe'i käsitlemiseks annab siinkohal muuhulgas asjaolu, et nii tema kui ka hilisemad Lääne neomarksistid elasid demokraatlikus ühiskonnas ning töötasid seega akadeemilise vabaduse õhkkonnas. Teatava osa teadlaste sümpaatia marksismi suhtes oli niisiis vabatahtlik ning marksistlike ideede rakendamine nende töödes on olnud enamasti vaba dogmaatilisest käsitlusest. Viimase põhjus on muidugi selles, et uurijaid ei ähvardanud "revisionismi" teele asumise eest avaldamiskeeld või tõsisemad repressioonid ning keegi ei saanud neile ka "ainuõiget" teed ette kirjutada. Nii Childe'i kui ka neomarksistlike arheoloogide loomingul puhul on oluline silmas pida, et seda on mõjustanud kogu teoreetilise mõtte areng muinasteaduses. Seetõttu tekib aga paratamatult ka tõsine kahtlus, kuivõrd on mõiste 'marksistlik arheoloogia' kasutamine paljude uurimuste puhul üldse õigustatud.

Childe oli tänu kontaktidele nõukogude arheoloogidega sealse muinasteaduse suundumustega küllaltki hästi kursis. Need sidemed, mehe enda vasakpoolsed poliitilised vaated ning huvi muistsete ühiskondade majanduse vastu olid marksistlike vaadete omaksvõtu loomulikeks eeldusteks. Silmapaistva teadlasena oli Childe aga samas liiga iseseisva mõtteviisiga inimene aktsepteerimaks ilma mõõndusteta marksismi rakendusviisi endise Nõukogude Liidu arheoloogias, eriti nn. marrismi. Childe'i jaoks olid marksistlikud ideed vaid üldine teoreetiline raamistik, mis aitas seletada ühiskonna arengu muutusi ning oli konkreetse arheoloogilise ainese analüüsil orientiiriks. Nõukogude Liidus pikka aega levinud tava suruda arheoloogiline materjal ühiskonna arengu etteantud jäika skemaatilisse arengumudelisse, mis tugines eelkõige Friedrich Engelsi tööle "Perekonna, eraomanduse ja riigi tekkimine", oli tema jaoks täiesti vastuvõtmatu. Childe leidis, et nõukogude arheoloogid ajavad segi eelduse ja tõestuse ega pööra piisavat tähelepanu kronoloogiale (Childe 1951). Childe'i enda suhtumine nimetatud Engelsi töösse oli küllaltki leige. See olevat saanud isegi takistuseks teose inglisekeelse uusväljaande ilmunisele, kuna sinna olid planeeritud Childe'i kommentaarid, ent mees jättis töö tegemata (Trigger 1980, 153).

Aga ega ka Nõukogude ametlik arheoloogiatega teda vastutasuks päris õigeks marksistiks ei lugenud. Nii märkis Aleksander Mongait, et Childe on Nõukogudemaa sõber, kes ei ole aga veel kodanliku teaduse paljudest eksiarvamusest vabanenud (Mongait 1951, 15). Ning Artemi Artsihovski leidis Childe'i töö *Progress and Archaeology* venekeelse väljaande eessõnas, et autori vaated on eklektilised. Tõsi, Leo Klein (1993, 106—110) osutab õigustatult sellele, et Childe'i puhul kehtis sama olukord, nagu kõigi Lääne marksistide puhul: bolševikele olid "ketserid" ohtlikumad kui avalikult parempoolsed tegelased. Ta viitab ka tähendusrikkale seigale, et 1947. aastal ei pidanud Mihhail Artamonov isegi võimalikuks nimetada Childe'i marksistiks, sest sel juhul oluks tema tööde tutvustamine osutunud võimatuks. Sama liini järgis ka Mongait, kes eessõnas Childe'i ühe peateose (*The Dawn of the European Civilization*) tõlkele nimetas autorit vaid "progressiivseks" teadlaseks. Märgitagu veel, et "tõeliseks" marksistiks ei pidanud Childe'i ka paljud tema kaasaegsed Briti kolleegid ning Childe'i eksperimente marksistliku teooria rakendamisel nimetati "Gordoni vallatusteks" (Trigger 1980, 13—16). Samas on aga kahtlused Childe'i marksistlike vaadete osas kindlasti osalt tingitud ka termini 'marksism' mitmetimõistetavusest, eriti kui on tegemist arheoloogiaga.

Childe'i erimeelsused võrreldes ortodoksse marksismiga tulenesid paljuski sellest, et tema arvates olid sotsiaalse evolutsiooni konkreetSED vormid muinasajal selleks liiga mitmekesised, võimaldamaks neid suruda jäikadesse üldkehtivatesse raamidesse. Oma esialgsetele kultuuriajaloolistele vaadetele truuks jäädes pidas ta elu lõpuni muutuste esilekutsumise tähtsateks teguriteks ühiskonnas difusiooni ja migratsioone, ehkki samal ajal rõhutas Childe evolutsioonilise arengu tähtsust. Ka rakendas ta veel oma hiliseimaski töös (Childe 1958) tüpoloogilist meetodit, mis mõne autori arvates mõjus tema marksistliku lähenemisviisi taotlusele pidurdavalt (Trigger 1989a, 254—263; Kristiansen 1984, 74). Childe'i katse tõlgendada marksismi positsioonidelt Šotimaa arheoloogilist materjali (Childe 1946) on samas hea näide üldise teooria rakendamisel varitsevatest ohtudest, sest hiljem laekuvad uued andmed ei tarvitse kuitahes ilusa üldistava tõlgendusega sobida. Childe'i antud tööga juhtuski nii ning Stuart Piggott kasutas Šotimaa uuemat arheoloogilist ainet tõestamiseks mitte ainult Childe'i käsitluse ekslikkust, vaid isegi kogu evolutsioonilise arenguteooria paikapidamatust (Piggott 1960; viide Kristiansen 1984 järgi). Teisalt on aga ka väidetud, et nimetatud töö puudused tulenesid just sellest, et see ei olnud piisavalt marksistlik (Trigger 1980, 152, 153). Barbara McNairi järgi erines Childe ortodokssest marksismist eelkõige selle poolest, et ta ei rakendanud oma töödes dialektika seadusi, käsitles vähe klasside rolli ühiskonna arengus ning ei uskunud sotsiaal-majanduslike formatsioonide jada paratamatusse, kaheldes näiteks kommunismi vältimatus saabumises (McNairn 1980, 158, 159).

Childe ei uskunud, et ühegi kultuuri puhul eksisteeriks otsest või piisavalt lähedast sidet majanduse ja pealishituslike nähtuste vahel, nii et viimaseid saaks mõista üksnes selle pildi põhjal, mida majandusest annab arheoloogiline materjal. (Antud seisukoht on üks neist, mis kõlab väga tänapäevaselt, s.o. postrotsessuaalselt.) Seega vastandus ta nõukogude arheoloogia taotlusele

defineerida eelajaloolisi arengustaadiume üksnes ühiskondlike terminite abil (näit. isajärgne sugukond jms.). Childe leidis ka, et inimajalugu uurides ei saa sarnasustel põhinevaid üldistusi kasutada kui universaalseid konstante ning ta leidis, et nõukogude arheoloogia on võimetu seletama nii kultuuride vahelisi erinevusi kui ka sarnasusi. Ta süüdistas nõukogude arheolooge eriti just selles, et nad käsitlesid kultuurilisi lahknevusi ühiskondade vahel kui ebaolulisi. Arheoloogia võib Childe'i järgi olla teadus vaid siis, kui ta suudab teha üldistusi, võttes arvesse ka ajaloolist partikularismi.

Childe kuulub nende suurte teadlaste hulka, kes eluajal ei loonud oma õpilastest koolkonda, kuigi tal oli tollal suur mõju näiteks Vahemeremaade arheoloogias. Mõningal määral oli ta oma taotlusega muuta arheoloogia puhtempiirilisest distsipliinist sotsiaalteaduseks ajast ees ega leidnud kaasaegsete seas selles osas täit mõistmist. Childe'i ideid on hakatud alles hiljem rohkem rakendama, nii et näiteks Klein on isegi rääkinud Lääne arheoloogia täildiseerumisest 1960.—1970-ndatel aastatel (Klejn 1977, 20), millega ühtib ka Michael J. Rowlandsi seisukoht (1982, 162). Mark Leone on ka postprotsessuaalsete suundade kujunemist seletanud paljuski just Childe'i loomingu mõjuga (Leone 1982). Samas on aga Bruce Trigger väitnud, et Childe'i teoreetiline pärand ei ole ikka veel leidnud väärilist mõistmist (Trigger 1980, 124). Viimase arvamusega on raske nõustuda, on ju Childe ainus teoreetilise suundumusega arheoloog, kelle vaadetest ja elutööst on kirjutatud kolm monograafiat (Trigger 1980; McNairn 1980; Green 1981), millele lisandub rida artikleid. Kindlasti on Childe'i tööd aga teatavaks trumbiks nende uurijate käes, kes suhtuvad viimaste aastakümnete teoreetilistesse suundumustesse skeptiliselt, väites umbes nii, et “kõik see on kord juba olnud” ning et tegemist on “vana veiniga uues pudelis”. Childe'i teoreetilised vaated olid samas kohati vastuolulised ja tema looming väga ulatuslik, mistõttu teistel on olnud raskusi mehe täpse klassifitseerimisega. On iseloomulik, et Childe'i marksistlike vaadete hindamisel on ka marksistidest arheoloogid ise eri meelt. Kui näiteks Trigger tundub tahtvat tõlgendada Childe'i rohkem ortodoksse marksismi järgijana, kes olnud nõukogude arheoloogia mõju all, siis “revisionistlike” vaadetega Peter Gathercole rõhutab, et Childe'i vaadete kujunemisele olevat olnud hoopiski otsustav noorpõlves kogetud läänelik marksism ning marksismi-leninismi mõju temale jäänud vaid episoodiliseks (Gathercole 1989).

3. Marksism ja tänapäeva Lääne arheoloogia

3. 1. Marksismi mõistest muinasteaduses

Mõiste ‘marksism’ on tänapäeval küllaltki lai ning tähendab erinevate inimeste jaoks erinevaid asju. Ka mõiste ‘marksistlik arheoloogia’ on nii Lääne mittemarksistlike kui ka end marksistideks lugevate autorite käsitlustes mitmetähenduslik ning uurijad, kelle puhul seda nimetust kasutatakse, on oma teoreetilistelt vaadetelt üsnagi erinevad. Enamiku puhul tarvitatakse tavaliselt mõistet ‘neomarksism’, eristamaks Lääne marksistlike arheolooge Nõukogude Liidus ja selle satelliitriikides praktiseeritud nn. ortodokssest marksismist. Probleeme on ka Frankfurdi koolkonna nn. kriitilise teooriaga, mida ühed loevad marksismi alla kuuluvaks ning teised mitte. Kriitiline teooria on mõjutanud kogu nn. radikaalset arheoloogiat, sealhulgas ka paljusid neomarksiste. Mõiste ‘neomarksism’ juurde on jäänud ka käesolevas kirjutises, ehkki Karl Marxi nime kasutamise vastu arheoloogias võib esitada mitmeid väiteid.

Neomarksiste ühendab nii omavahel kui ka ortodoksse marksismiga, sh. endise idabloki maade ametliku arheoloogiateadusega veendumus, et igasugune sotsiaalne praktika sisaldab dialektilist suhet ning ühiskonna areng toimub läbi vastandite ühtsuse ja konflikti. Hodderi (1986, 57) arvates ongi marksistliku arheoloogia kesksed mõisted ‘vastuolu’ ja ‘konflikt’. Võrreldes protsessuaalse arheoloogiaga on peamiseks lahknevuseks veendumus, et ühiskonnas asetleidvate sotsiaalsete ja majanduslike muutuste põhjus peitub marksistide arvates ühiskonnas eneses ja mitte väljaspool seda. Neomarksistidest arheoloogid püüavad oma uurimustes järgida just dialektilist meetodit.

Seevastu suure osa endise Nõukogude Liidu ning kogu idabloki väidetavasti ortodoksset marksismi järgivate arheoloogide tööde kohta võib väita, et tegemist on olnud küll dogmaatilistesse raamidesse (eelkõige õpetus sotsiaal-majanduslikest formatsioonidest ja klassivõitlusest, Engelse—Morgani ürgühiskonna arengu skeem jms.) surutud, ent ometi oma põhiselt traditsioonilise muinasteadusega. Lääne neomarksistidest õpetlased ei taha seetõttu endise nn. sotsialismileeri arheoloogia puhul vahel üldse terminiga 'marksism' leppida (näit. Kristiansen 1984, 96). Sarnane on kõigi marksistlike voolude puhul holism, s.o. usk ühiskonna kõiki aspekte seletava üldkehtiva teooria võimalikkusse. Neil, kes on kursis marksistliku õpetuse rakendamisega endise idabloki maade arheoloogias või seda koguni omal nahal tunda saanud, tekitab ka mõiste 'neomarksism' poliitilistel põhjustel paratamatult negatiivseid assotsiatsioone ja *a priori* tõrjuvat suhtumist. Esmalt tuleks küll siiski teadvustada see asjaolu, et marksistliku orientatsiooniga muinasteaduse teoorias ei tarvitse sugugi kaasneda marksistlikud poliitilised vaated. Ent palju olulisem on see, et kui juba Childe'i puhul ei tundu mõiste 'marksistlik arheoloogia' päris kohane olevat, siis suhteliselt hiljuti tekkinud neomarksistlike suundade puhul peaksid kahtlused termini paikapidavuse suhtes olema veelgi suuremad. Viis, kuidas paljud Lääne arheoloogid on viimase u. 15 aasta vältel kasutanud oma vaadete iseloomustamiseks Marxi nime, on küsitav juba ainuüksi sel triviaalsel põhjusel, et teatavasti ei olnud nimetatud mees arheoloog ning esiajaloo kirjutas ta üldse küllaltki vähe. Võrdluseks olgu märgitud, et Charles Darwin lõi küll bioloogia tarvis evolutsiooniteooria, mis mõjutas tugevasti teisi teadusharusid, ent ometi ei kasutatud evolutsionismist mõjustatud muinasteadusest rääkides 'darwinistliku' arheoloogia mõistet.

Friedrich Engelse looming on Marxiga võrreldes kapitalismieelsete formatsioonide käsitlemise osas küll mahukam, ent just nimetatud pärandi (mis ju tugines 19. sajandi teaduse tasemele) dogmaatiline järgimine mõjus Nõukogude arheoloogiale aastakümneid tõsise pidurdava tegurina. Neomarksistid väidavad vahel, et Marxi surma järel olevat darvinismist mõjustatud Engels lihtsustanud ja moonutanud Marxi ideid baasi ja pealisehituse vahekorra, mis viinud välja mehhanistlikule materialismile (näit. Rowlands 1982, 161, 162; 1984, 109). Antud seisukoht mõjub paraku mundriau kaitsmisena (kes siis veel Marxi paremini mõista võis kui mitte Engels!). Vististi oleks õigem jääda selle juurde, et Marx ei pakkunud baasi ja pealisehituse vahekorra probleemile üheselt mõistetavat lahendust ning teda on võimalik antud küsimuses mitut moodi tõlgendada.

On raske nõustuda ortodokssele marksismile sümpatiseeriva Gilmaniga, kelle arvates mõistet 'marksistlik arheoloogia' õigustab ainuüksi juba see suur impulss, mille Marx ja Engels andsid kõigi sotsiaalteaduste arengule (Gilman 1989, 72). Siin on tegemist lihtsalt nimetatud uurija ideoloogilise hoiakuga. Ka tundub üsna rabama argumentina Matthew Spriggsi tõdemus, et marksistlikke arheolooge ühendab marksism kui inspiratsiooni allikas ja et marksism ei ole mingil juhul monoliitne teoreetiline õpetus (Spriggs 1984). Terminisse 'marksistlik arheoloogia' suhtub suurte reservatsioonidega ka Klein (Klejn 1991), ent tema hinnangu puhul tuleks siiski silmas pidada püüdlust rangelt eristada mõisteid 'arheoloogia' ja 'esiajalugu'. Esimese valdkonnaks peab ta arheoloogiliste allikate interpreteerimist üksnes arheoloogiale omaste meetoditega, sel ajal kui teine kasutab mineviku rekonstrueerimisel ka muude distsipliinide abi ja otsib sündmuste vahelisi põhjuslikke seoseid (Klejn 1977, 1—2; Klein 1986; 1991; 1993, 78; Kolpakov & Višnyatsky 1990, 18—20). Ühtaegu kajastab tema nägemust aga ka teisel väljaõeldud seisukoht, et marksismi klassikute tööst, nagu piiblistki võivat igaüks välja lugeda just seda, mida ta soovib (Kristiansen 1993, 192).

Nagu juba eespool märgitud, tõmmatakse üsna sageli paralleele neomarksistliku ja protsessuaalse arheoloogia vahele. Iseloomulik on selles seoses ka näiteks Spriggsi avaartikli pealkiri Lääne marksistlikke arheolooge koondavas Cambridge ülikooli kogumikus: "Marksistlikud perspektiivid arheoloogias: viis öelda teisiti" (Spriggs 1984). Ka Taani uurija Lotte Hedeager näib lugevat neomarksistlikku suunda üheks protsessuaalse arheoloogia haruks (Hedeager 1992, 22). Samas on tema enda nimetatud monograafia paljuski mõjustatud hoopis postprotsessuaalse arheoloogia ideedest, nii et Hedeagerit ennast võiks käsitleda ka antud

koolkonna all. Hodder, tunnistades samuti marksistliku ja protsessuaalse arheoloogia sarnasust, peab nende põhierinevuseks struktuuri mõiste sissetoomist esimese poolt (Hodder 1986, 57). Sellest hinnangust saab ühtlasi selgeks, et Hodder peab silmas just strukturalismist mõjustatud neomarksistlikku ja mitte ortodoksset marksistlikku arheoloogiat. Kindel on igal juhul vähemasti see, et neomarksistlik arheoloogia kasvas välja protsessuaalsest arheoloogiast.

3. 2. Ortodoksne suund

Laias laastus võiks Lääne marksistlikud arheoloogid jaotada kahte leeri, mille peamine lahknevus on taandatav ideoloogia rolli erinevale hindamisele muinasühiskonna arengus. Väiksem osa uurijaid üritab järgida rohkem klassikalise marksismi kaanoneid, või õigemini, jääda rangelt truuks ajaloolisele materialismile. Eelkõige huvituvad nad seega majanduse ja tootmissuhete arengust, mis aga niipea, kui laskutakse puhtteoreetiliselt tasandilt konkreetse materjali käsituseni, toob endaga kaasa kaldumise tehnoloogilisse determinismis. Samas on nemadki, eriti just inimühiskonna arengus väidetavasti eksisteerinud egalitaarse faasi puhul, sunnitud otsima originaalseid teoreetilisi lahendusi ning truudus klassikalisele ajaloolisele materialismile kipub jääma deklaratiivseks. Seetõttu jääb ka siin toodud jaotus paratamatult veidi tinglikuks, kuna ranged piirid kahe rühmituse vahel puuduvad. Mõnevõrra selgemini tuleb erinevus välja nendel puhkudel, kus vaatluse all on nn. varane või arenenud klassiühiskond.

Mainitud Cambridge'i kogumikus (MPA) võib ortodoksse(ma) suuna esindajateks lugeda kolm autorit: Luis F. Bate, Maurizio Tosi ja Gilmani. Esimene püüab oma üldteoreetilise iseloomuga uurimuses rakendada Marxi teooriat protsessuaalsest arheoloogiast laenatud matemaatiliste meetodite abil. Ta märgib, et arheoloogid ei peaks tegelema üksnes ühiskonna tootmissuhete spetsiifiliste omaduste väljaselgitamisega, vaid püüdma välja arvutada ka tootlike jõudude taset. Selleks pakub ta omalt poolt välja metoodika ja matemaatilised valemid (Bate 1984). Tosi kirjutab linnakäsitöö spetsialiseerumise seosest majandusliku ebavõrdsuse süvenemisega Kesk-Aasias Turani basseini pronksiaja linnades. Muuhulgas juhib Tosi tähelepanu nendele allikakriitilistele raskustele, mis kaasnevad püüdega leida arheoloogilisest ainesest tõestust klassiühiskonna tekkele. Nii osutab Tosi käsitöötoodangu ebaproportsionaalselt suurele esindatusele arheoloogilises materjalis, kuna aga põllumajanduslik tootmine kui ühiskonna arengu seisukohalt olulisim tegevusala (lisaproduct loodi selles sfääris) kajastub seal märksa vähem. Siit järeldab uurija, et arheoloogilise materjali kasutamine ühiskondlike protsesside kajastamisel jääb sageli rohkem n.-õ. usu ja poliitilise hoiaku tasemele (Tosi 1984, 49).

Selliseid klassikalise marksismi kategooriaid nagu 'ekspluateerimine' ja 'revolutsioon' on oma töödes juurutanud juba mainitud Gilman. Viimase mõiste puhul järgib ta küll õigupoolest mitte Marxi vaid Childe'i. Nii seab ta oma uurimuses ühiskondliku kihistumise tekkest Pürenee poolsaarel neoliitikumis ja pronksiajal (Gilman 1981) kahtluse alla pealiku institutsiooni kasulikkuse ühiskonna jaoks, vaidlustades seisukohad, mille järgi see institutsioon olevat taganud suurema tööviljakuse. Gilman rõhutab, et pealike võim tugines vägivallale ning nad elasid tavaliste inimeste kulul, ekspluateerides viimaste tööjõudu. Võimu käsitlus on Gilmanil niisiis täiesti kooskõlas klassikalise marksismiga. Teisal (Gilman 1984) esitab ta originaalse seletuse nn. hilispaleoliitilise revolutsiooni (kvalitatiivne hüpe materiaalse kultuuri arengus) kohta, rakendades lisaks ajaloolisele materialismile ka sotsiaalanthropoloogia nn. allianssiteooriat. Kandev idee on taas ortodokselt marksistlik: tootlike jõudude arenedes tekib konflikt tootmissuhetega. Samas puudusid aga kiviajal mõistagi klassid ning lahtiseks jääb lisaproducti omastamise probleem. Gilman leiab, et tehnoloogia arenedes suurenes hilispaleoliitikumis ka inimtihedus ning vastavalt sellele kontaktid rühmade vahel, mis olid eriti majanduslikes kriisiolukordades hädavajalikud. Nn. kodune tootmisviis sisaldanud endas aga vastuolu abi saamiseks vajalike liitlassidemete ning taotluse vahel kontrollida täielikult omaenese ressursse. Uus tehnoloogia suurendas aga rühmade iseseisva toimetulemise võimalusi, mistõttu nimetatud vastuolu viis Gilmani järgi enam piiritletud kohalikele allianssidele. Siit tulenevalt tekkis vajadus

rühmaerinevuste ja -sarnasuste rõhutamiseks kultuuriliste vahendite abil. Seega jõuab Gilmangi välja ideoloogia rolli juurde. Hoolimata Gilmani vastupidisest seisukohast, tundub olevat õigus Hodderil, kelle arvates antud teooria võib sisuliselt taandada tehnoloogilisele determinismile ning ideoloogia roll ühiskonnas on vaid passiivne ja tegelikult maskeeriv (Hodder 1986, 59). Tulenevad ju ühiskondlikud muutused Gilmani järgi ikkagi otseselt üksnes tehnoloogia arengust.

Ortodokssele marksismile on kahtlemata lähedane ka Trigger, kes oli 1960-ndatel aastatel üks asustusarheoloogia pioneere Läänes, on aga hiljem tegelenud eelkõige arheoloogilise teooria ajalooa. Tema vastav monograafia (Trigger 1989a) ja samateemalised artiklid (näit. Trigger 1985; 1986) on kirjutatud ajaloolise materialismi positsioonidelt, kus teoreetilise mõtte arengut muinasteaduses vaadeldakse seoses ühiskondliku situatsiooniga ja n.-õ. klassipositsioonidelt. Triggeri sõnakasutus hinnangute andmisel erineb samas nõukogulikust marksistlik-leninlikust retoorikast, olles reeglina soliidne ja kolleegide respektiiv. Erandiks on selles osas ainult nn. neomarksistid, kelle suhtes ta eriti ei vaevu oma antipaatiat varjama. Pikema peatüki on Trigger oma raamatus pühendanud arheoloogiale Nõukogude Liidus, mida ta n.-õ. marksistlikust solidaarsusest ajendatuna näeb ülemäära roosilisena. Tõsi, ei puudu ka kriitilised märkused dogmatismi kohta, mis olevat aga olnud Triggeri järgi rohkem esimeste aastakümnete, s.o. Stalini aja patt. Ühtlasi kipub Triggeri käsitlusest jääma mulje, et tõeline marksistlik arheoloogia oli ikkagi just see, mida viljeldi endises Nõukogude Liidus. Muidugi, suurel määral võib Triggeri sümpaatiat nähtavasti panna vene keele mittetundmise arvele, mille tõttu tal õigupoolest puudub vastavast valdkonnast adekvaatne ülevaade, vähesed Läänes avaldatud uurimused välja arvatud. Nii ei näi Triggeril olevat aimugi pan-slavismist ja vene natsionalismist nõukogude arheoloogias, s.o. nähtustest, mille ekvivalente ta Läänemaailma kontekstis teravalt taunib. Triggeri vabanduseks võib siiski märkida, et sama häda all kannatavad mõned teisedki endise Nõukogude Liidu arheoloogiateadust ülemäära positiivselt iseloomustanud autorid (näit. Lamberg-Karlovsky 1989).

3. 3. Neomarksistlik suund

Nagu juba märgitud, ei ole enamikku Lääne neomarksistidest arheolooge mõjutanud mitte niivõrd marksismi klassikute tööde uurimine, milles klassideta ühiskonna vaatlus oli üsnagi kõrvaline probleem (neis oli see rohkem väidetava tulevase kommunismi kui algse ja loomuliku ühiskonnakorra õigsuse ideoloogiliseks põhjenduseks), vaid eelkõige niisuguste marksismist mõjutatud antropoloogide nagu Maurice Godelier', Maurice Blochi, Jonathan Friedmani, E. Terray' vaated (nn. strukturealne marksism) ning mitmesugused marksistliku filosoofia "revisionistlikud" voolud (Leo Althusser, Antonio Gramsci, Claude Meillassoux, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas). Kuna analoogilistest mõjudest on õigupoolest ju kantud kogu postprotsessuaalne arheoloogia, siis on teinekord isegi raske neomarksistlikke arheolooge teistest suundadest eristada.

Teise leeri Lääne marksistide vaadete mõistmiseks võiks olla üsna sümptomaatilise tähendusega ortodoksse marksismi järgijate suhtumine neisse. Näiteks Trigger on oma nooremate neomarksistidest kolleegide idealismiga "flirtimise" suhtes küllaltki tõrjuv ja isegi irooniline. Tihtipeale tarvitab ta selliseid termineid, nagu näiteks "nn. neomarksistid", "isehakanud marksistid" või koguni "ersatsmarksistid" ning on iseloomulik, et oma raamatus arheoloogilise mõtte ajaloost käsitleb ta neomarksiste pealkirja "Idealism ja neomarksism" all (Trigger 1989a, 243, 340—347). Eelkõige heidab Trigger neomarksistidele ette Marxi—Engelsi kõige olulisemate seisukohtade hülgamist ning isegi "...vähest teadlikkust teooria ja praktika ühtsusest, mille näiteks on V. I. Lenini elutöö." (Trigger 1989b, 33, 34). Tahaks uskuda, et kuna viimane lause pärineb Ameerika—Nõukogude koostööprogrammi raames avaldatud esseede kogumikust, siis on selle puhul tegemist üksnes raamatu ilmutumise ajaks juba mõneti ebaajakohase reveranssiga nõukogude arheoloogia suunas.

Nii Gilman kui ka Trigger ei suuda kuidagi leppida nn. paramarksistliku Frankfurdi koolkonna loodud *kriitilise teooria* mõjuga kogu nn. radikaalses arheoloogias, kuna see viib nende arvates eneshävitusliku relativismini. Trigger märgib sellega seoses, et ükski marksist ei eitavat tõsiasja, mille kohaselt õpetlaste positsioon ühiskonnas mõjutab nende arusaamu olevikust ja minevikust. Ent neomarksistide “grotesksed vaated oma äärmuslike rünnakutega positivismi ja empiritsismi vastu” mitte ainult et ei tugevda tema arvates marksismi, vabastades selle väidetava ortodokssuse köidikuist, vaid ka soodustavat “uue intellektuaalse pimedusajastu saabumist” (Trigger 1985, 122). Tõelist nõukogulikust stiilis ideoloogilist valvsust ilmutab Gilman, kelle järgi mõningate marksistlike arheoloogide relativism peegeldab konkreetse sotsiaalse tegevuse programmi puudumist, mis nõuaks neilt realselt eksisteeriva maailma oludega arvestamist (Gilman 1989, 71). Nii Triggeri kui ka Gilmani puhul jääb mulje, et nad loevad kõiki Frankfurdi koolkonnast mõjustatud arheolooge neomarksistideks. Siin on aga taas tegemist terminoloogilise segadusega, sest kõiki arheolooge, kes kohati positiivses mõttes Marxi tsiteerivad, ei pea sellepärast veel marksistideks lugema. Kindlasti ei ole see õige näiteks Christopher Tilley puhul, keda Trigger käsitleb neomarksismi all, kes aga esindab hoopis poststrukturealistlikku suunda.

Lääne neomarksistlik arheoloogia pälvis mõistagi teravdatud tähelepanu ka endises Nõukogude Liidus. Moskvas toimus seoses eelmainitud 1984. aastal Cambridge's ilmunud kogumikuga (MPA) isegi spetsiaalne metodoloogiline seminar, mille järel *Sovetskaja arheologija* avaldas kaks kriitilist vastukaja (Guljajev & Tšernõhh 1989; Zahharuk 1989). Seminaril endal prevaleerisid negatiivsed hinnangud ning sama võib öelda ka nimetatud kahe retsensiooni kohta (tagantjärele on juba raske otsustada, kuivõrd on sealjuures tegemist autorite endi arvamusega ning kuivõrd sotsiaalse tellimusega). Mõlemat retsensiooni läbib punase niidina ideoloogiline valvsus ning range koolipapalik hoiak, aga ka solvumus selle üle, et rida Lääne autoreid nimetab nõukogude arheoloogide töid dogmaatiliseks. Retsensendid avaldavad ehtrõukogulikku hämmastust selle üle, et Cambridge'i kogumiku autorid ei järgigi rangelt ühtsama teoreetilist liini. Võrreldes Triggeriga on neomarksistidele osaks saav kriitika n.-ö. kraad kangem. Retsensendid peavad õigupoolest positiivseks vaid fakti, et Lääne autorid tunnevad marksismi vastu huvi, ent avaldavad korduvalt kahetsust, et nood on asunud revisionismi teele. Ja muidugi pakutakse nimetatud “lastehaigusest” vabanemiseks välja imerohi — rohkem lugeda Marxi—Engelsi—Lenini töid ning tutvuda nõukogude arheoloogiateaduse saavutustega teooria ja meetoodika alal. Siinkohal ei saa hoiduda märkimast, et kui nüüd just Lenin välja jätta, siis jääb ometi mulje, et Cambridge'i kogumiku autorid on marksistliku filosoofia algallikatega siiski paremini kursis kui nende nõukogude kriitikud.

Enamik neomarksiste Lääne arheoloogias on rohkem või vähem mõjustatud strukturalismi ideedest, mistõttu nende vaadete iseloomustamiseks pruugitakse — nagu sotsiaalanthropoloogiaski — terminit ‘struktureaalne marksism’. Osa neomarksiste on samas sotsiaalanthropoloogiast laenatud strukturealse marksismi suhtes küllaltki kriitilised (näit. Kus 1984). Tavaliselt rõhutavad strukturealse marksismi esindajad (näit. Hedeager 1992, 22), et mittekapitalistliku või kapitalismieelse ühiskonna uurimisel ei ole 19. sajandi kapitalismi arengu analüüsile tugineva marksistliku teooria rakendamine võimalik. Esiteks on asi selles, et Marxi järgi on ühiskonna arengu liikumapanevaks jõuks vastuoludest tingitud klassivõitlus, ent klasside-eelses ühiskonnas ei saanud klassivõitlust mõistagi olla. Küll on osa neomarksiste püüdnud sama ideed teisendada nii, et klassidevaheline konflikt asendatakse mingite inimrühmade vahelise konfliktiga. Niisugusteks inimrühmadeks on ühiste huvidega sotsiaalsed struktuurid, mis eristuvad soo, suguluse või vanuse järgi (Spriggs 1984, 4; Parker Pearson 1984a, 61). Tõsi, analoogiline lähenemisviis ei ole omane ainult strukturealsele marksismile, sest ka näiteks eespool vaadeldud klassikalist ajaloolist materialismi pooldav Gilman (1984) talitab oma hilispaleoliitilise revolutsiooni käsitluses üsna samamoodi.

Teiseks oluliseks asjaoluks on see, et Marxi jaoks oli teatavasti kapitalismi olemuseks kapitali akumulatsioon ning saadav tulu kujutas endast tootmiskulude ja toodangu väärtuse vahet, mida mõõdeti rahas. Lisaväärtusteooria ei ole aga neomarksistide arvates mittekapitalistliku ühiskonna puhul võimalik, sest seal kapitali akumulatsioon puudub. See ei tähenda lisaproducti puudumist,

ent loodav kapital ei ole mitte majanduslik, vaid sümboolne. Viimane võidakse investeerida näiteks ohvriannina, saavutamaks jumalate poolehoidu (Parker Pearson 1984b, 69—71). Lisaväärtusteororia sobimatuse tõttu löi nn. traditsiooniliste ühiskondadega tegelenud Godelier majandusteooria, mille keskseks ideeks on, et nendes “primitiivsetes” sootsiumides funktsioneerisid sugulus- ning poliitilised ja religioossed suhted sageli ühtlasi ka kui majandussuhted. Siit järeldab Godelier, et kuna nimetatud nähtused kuuluvad klassikalise marksismi terminoloogiat kasutades ühtaegu nii baasi kui ka pealisehituse valdkonda, siis ei tuleks baasi ja pealisehitust näha mitte vastandlike kategooriate, vaid põhimõtteliselt kõiki sotsiaalseid suhteid hõlmavate erinevate funktsioonidena (Godelier 1977a; 1977b; 1978).

Struktuuralses marksismis kesksel kohal oleva Godelier’ teooria puuduseks on peetud ajaloolise ja geograafilise perspektiivi puudumist, mis oli tingitud just sellest, et Godelier kasutas ainult väikeste sootsiumide etnoloogilist ainet. Samas on arvatud, et arheoloogial on antud lähenemisviisi rakendamisel sotsiaalanthropoloogia ees mitmeid eeliseid ja seda eelkõige tänu võimalusele jälgida ühiskonnas toimunud pikaajalisi protsesse. 1970-ndate aastate teisel poolel ilmus rida arheoloogilisi töid, mis olid struktuuralsest marksismist tugevasti mõjustatud. Avalöögiks oli Friedmani ja Rowlandsi üldteoreetiline artikkel (1977), mis ilmus nende poolt koostatud sotsiaalse süsteemide evolutsioonile pühendatud kogumikus (ESS). Nimetatud uurimuses esitavad nad ühiskonna arengu nn. epigeneetilise mudeli. Viimane erineb vastavatest protsessuaalse arheoloogia sotsiaalsetest mudelitest selle poolest, et tal staatiline seisund täiesti puudub ning sotsiaalses korralduses on muutuse eeldused igal ajahetkel olemas. Iga sotsiaalse formatsiooni tasand on uurijate järgi struktuuralselt autonoomne, nii et ühegi tasandi omadusi ei saa teistest tuletada. Tasandite funktsionaalse kokkusobivuse piirid määravad ära süsteemi kestvuse. Antud skeem sarnaneb väga Marxi sotsiaalmajandusliku formatsiooni skeemiga ja on õigupoolest viimasele isegi mõnevõrra lähemal, kui Godelier’ käsitus. Rõhutavad ju autorid tootmissuhete määravat tähtsust ühiskonna arengus (Friedman & Rowlands 1977, 203, 204). Teisalt aga on erinevus klassikalisest marksismist ilmne, kuna tootlike jõudude arengutaseme järgi ei saa uurijate arvates otsustada ühiskondliku korralduse üle.

Friedman ja Rowlands kriipsutavad oma töös alla ka seda, et iga sootsiumi puhul tuleb arvestada selle kuulumist laiemasse sotsiaalsesse ja majanduslikku süsteemi, mis tähendab, et selle areng ei toimunud vaakumis. Aga ka suurema süsteemi arengu määrasid nende arvates ikkagi just selles süsteemis domineerivad tootmissuhted. Ka toovad Friedman ja Rowlands esmakordselt arheoloogilisse kirjandusse niisuguse mõiste nagu ‘prestiižkaupade süsteem’. Ka viimane on laenatud sotsiaalanthropoloogiast, kus reas 1970-ndatel aastatel ilmunud uurimustes keskendutakse prestiiži tähtsusele traditsiooniliste ühiskondade jaoks (näit. Ekholm 1972; 1977). Prestiiž saavutati ja seda kindlustati muuhulgas eksootiliste kaupadega, mis võivad, aga ei tarvitse kajastuda arheoloogilises aineses. Prestiižkaupade süsteem tagas liitlassidemete püsimise ning ühiskonna eliidi juhtiva seisundi (Friedman & Rowlands 1977, 205, 224—228).

Friedmani ja Rowlandsi töö sai inspiratsiooniallikaks paljudele uurijatele (näit. Bradley 1984; Hedeager 1992), ent ühtlasi on selle teoreetilisi lähtekohti ka tugevalt kritiseeritud. Michael Shanksi ja Christopher Tilley peamine etteheide on, et Friedman ja Rowlands on majandusliku baasi ikkagi üle tähtsustanud. Nad leiavad, et baasi ja pealisehituslikke nähtusi ei saa teineteisest rangelt eristada, kuna need on omavahel tihedalt läbi põimunud (Shanks & Tilley 1987b, 171—174). Sisuliselt tähendab see, et Friedmani ja Rowlandsi hüpotees on nende arvates ikkagi liiga lähedal ortodokssele marksismile.

Friedmani ja Rowlandsi uurimuse kõrval on metodoloogiliselt oluline ka samadelt teoreetiliselt positsioonidelt kirjutatud Susan Frankensteini ja Rowlandsi käsitus (1978) Edela-Saksamaa poliitilisest ja sotsiaalsest korraldusest 7.—5. sajandil e.Kr. Üheks peamiseks raskuseks klasside-eelse ühiskonna arengu n.-ö. puhta variandi selgitamisel Euroopas on olnud see, kuidas hinnata Vahemere piirkonna kui palju arenenuma ühiskonnaga regiooni mõju. Frankenstein ja Rowlands on püüdnud Edela-Saksamaa hilise Halstatti ja varase La Tène’i ühiskondliku korralduse analüüsiks rakendada prestiižkaupade süsteemi teooriat. Uurijad demonstreerivad kalmete materjali alusel kohaliku ühiskonna varanduslikku ja sotsiaalset

kihistumist, keskendudes eriti Vahemere päritoluga prestiižesemetele. Viimaste esindatuse alusel usuvad nad olevat võimaliku näidata, et selleks ajaks juba välja kujunenud vasallsuhted põhinesid erineva astmega luksuskaupade ümberjaotamisel ülempealiku poolt alamastme juhtidele. Importimaks prestiižkaupu pidi ülemastme juht kehtestama kontrolli kohalike ressursside üle. Saadud tulemuste tõlgendamisel oli Frankensteinile ja Rowlandsile ühtlasi oluliseks lähtekohaks Immanuel Wallersteini nn. maailmasüsteemi teooria (1974), mida paljud antropoloogid ja arheoloogid on püüdnud rakendada keskuse ja perifeeria sidemete uurimisel (vt. Rowlands 1987; Champion 1989). Nimetatud teooriale tuginedes väidavad autorid, et Edela-Saksamaa ühiskonna poliitiline struktuur oli kohandunud vastavalt niisugustele tingimustele, mis olid sobivad suhtlemiseks lõunapoolsete välispartneritega ("keskusega"), kes vajasisid "perifeerias" toorainet ja orje. Edela-Saksamaa ühiskonna spetsiifiline vorm olevat niisiis olnud tingitud geograafilisest tööjaotusest, mille keskuseks oli Vahemere piirkond (Frankenstein & Rowlands 1978, 109).

Sotsiaalsete suhete aktiivse rolli küsimuses majandusliku muutuse esilekutsumisel omab teoreetilist tähtsust ka üks Barbara Benderi uurimus (1978), kus üritatakse seda tõestada n.-ö. puhta variandi najal, s.t. niisuguse ühiskonna näitel, kus ei saa kõnelda välisest, arenenud klassiühiskonnast lähtunud mõjust. Bender kritiseerib protsessuaalset koolkonda selle eest, et viimane käsitleb üldisest süsteemiteooriast lähtudes ühiskonda kui põhiliselt tasakaalus olevat süsteemi ning rõhutab eelkõige tehnoloogilist ja ökoloogilist aspekti. Etnoloogia andmetele tuginedes väidab ta, et põlluharimisele üleminekule pidi eelnema muutus küttide—korilaste ühiskondlikes suhetes. Järgides Godelier' seisukohti, leiab Bender, et nimetatud muutus olevat olnud tingitud rühmadevahelisest konkurentsist ning taotlusest teiste üle domineerida. Ühiskonda edasiviivaks teguriks on uurija järgi niisiis ka klasside puudumisel ikkagi sotsiaalne konkurents. Saavutamaks domineerivat seisundit ühiskonnas kasutati sotsiaalse strateegia teostamise vahenditena rituaale, pidustusi ning rühmadevahelist vahetust. Niisugune ühiskondlik strateegia tekitas omakorda vajaduse suurendada toodangu hulka. Nagu näha, peab Bender sotsiaalse muutuse põhjuseks ühiskonnasiseseid faktoreid, kusjuures väga oluliseks osutuvad tal taas pealisehituslikud nähtused. Benderi artikli taustana tuleb näha asjaolu, et eriti tänu Sahlinsi töödele oli arheoloogiateaduses muutunud varasem ettekujutus kiviaja küttide ja korilaste ühiskonnast kui olukorrast, kus selle liikmed balansseerisid pidevalt jäljasurma piiril.

Hoolimata erinevatest lähtekohtadest, ei saa 1970-ndate aastate lõpu "esimesi neomarksistlikke pääsukeid" veel vaadelda drastilise piiri tõmbajana ei ortodoksse marksistliku ega ka protsessuaalse traditsiooniga arheoloogias. Ent järgnevalt viisid eelkõige protsessuaalse arheoloogia üle peetud teoreetilised debadid selleni, et fookusse tõusid muistse ühiskonna ideoloogiaga seotud küsimused. Just viimane asjaolu võimaldabki vaadelda neomarksistlikku orientatsiooni kui üht postprotsessuaalse arheoloogia haru. Huvi ideoloogia vastu oli üks uue arheoloogia kriisi avaldusi. Ei suutnud ju viimane enamiku teoretikutel arvates veenvalt ära seletada sotsiaalkultuurilise muutuse põhjust ja mehhanismi ning süsteemanalüüs tundus nähtavasti paljude jaoks inimühiskonna mõistmiseks liiga tehnokraatlik olevat. Uue arheoloogia äärmusliku vormi oponendid tõstsidki nüüd kilbile ideoloogia. Antud nähtus on viimase 10—15 aasta jooksul olnud omane muidugi mitte ainult neomarksistlikule traditsioonile, vaid kogu nn. sotsiaalsele arheoloogiale, ent tõuke andis seejuures just neomarksistlik sotsiaalanthropoloogia (Kohl 1985; Demarest 1989).

Ka Bender on oma hilisemates töödes pööranud suurt tähelepanu just sellele, kuidas ideoloogilised konstruktsioonid soodustavad sotsiaalseid muutusi. Nii on ta püüdnud näidata, et ühiskondlik ebavõrdsus on vastupidiselt üldlevinud seisukohale märksa varasem viljeleva majanduse tekkest. Otsustav ei olnud Benderi arvates mitte tehnoloogia areng, nagu väidavad ortodoksse marksismi ning uue arheoloogia esindajad, vaid hoopis ebavõrdsust võimaldava ideoloogia tekkimine juba hilispaleoliitikumis. Aluseks on uurijale etnograafilise ainese kõrval ka koopamaalingute kui rituaalsete toimingute analüüs (Bender 1989).

Marxi järgi kuulub ideoloogia kui sotsiaalseid suhteid moonutav teadvus ühiskonna pealisehituslike nähtuste hulka, olles materiaalse baasi peegelduseks. Pealisehituse eelistamises majanduslikule baasile tuleb ilmsiks neomarksistliku ja ortodoksse marksismi selge veelahe, mis

filosoofias avaldus juba märksa varem ning arheoloogias 1980-ndatel aastatel. Ortodoksse marksismi seisukohalt vaadates on kahtlemata tegemist äärmiselt ohtliku revisionismiga, mis näib puhastavat marksismi selle “revolutsioonilisest sisust”. Triggeri ja endise Nõukogude Liidu arheoloogide pahameel selle üle, et neomarksistid end marksismiga samastavad, saab mõistetavaks, kui arvestada, et näiteks Susan Kus’i arvates on Marxi loomingus kesksel kohal individuaalse teadvuse küsimus (Kus 1984, 105; Kus märgib nimetatud leheküljel muuhulgas, et tema antud väide peaks “nii mõnegi arheoloogi jalad kaevikus külmaks võtma”) ning et Peter Gathercole ei pea baasi ja pealisehituse lahutamist õigeks (1984, 153). Mõistagi lõhnab “revisionismi” järele ka John Gledhilli kinnitus, et eelkapitalistlike ühiskondade arengus olid kesksel kohal mittemajanduslikud tegurid (1984, 135). Idealismiks kviteerib Trigger (1989a, 341) ka Michael Parker Pearsoni väite (1984a, 61), et põllutööriistad on samavõrra ideoloogia produkt nagu kroon või seadustik ning erineb vaid nende funktsioon. Täiesti kooskõlas hilise protsessuaalse arheoloogia vaimuga leiavad Gledhill ja Rowlands, et esiajaloo toimunud pikaajaliste sotsiaal-majanduslike muutuste üle teoretiseerimine viib tervete sotsiaalsete süsteemide mudelite konstrueerimisele, kus ideoloogilised, poliitilised ja majanduslikud protsessid on üksteisega seotud dialektiliselt, aga mitte kui sotsiaalse formatsiooni determineeritud tasandid (Gledhill & Rowlands 1982, 145).

Muistse ideoloogia uurimiseks kasutatakse tavaliselt matmis- ja ohverdamiskombeid, ent vahel siiski ka asulate materjale. Teoreetilisest aspektist pakuvad ideoloogia ja materiaalsete jäänuste uurimisel suurt huvi ka hilised, ajaloolisest ajast pärinevad materiaalsed mälestusmärgid, kuna seda ajajärku valgustavad lisaks (ja eelkõige) ka kirjalikud allikad. Mark Leone (1984) on võtnud analüüsida 18. sajandist pärineva, plantaator William Paca rajatud Annapolise rantšo Marylandis, mille aia algne planeering on taastatud kirjalike allikate ning arheoloogiliste kaevamiste abil. Leone jaoks koosneb ideoloogia ideedest looduse, põhjuslikkuse, aja ja isiksuse kohta või siis asjade kohta, mida ühiskond käsitleb iseenesestmõistetavana. Ka on ideoloogia rolliks tema arvates ebavõrdsuse varjamine ja naturaliseerimine ning sotsiaalse korra reprodutseerimine (Leone 1984, 26). Rõhutatakse oma “loomulikku” privilegeeritud positsiooni, kasutab eliit materiaalse kultuuri vahendeid ning antud juhul muuhulgas rantšo aia (kui “tükikese looduse”) sümmeetrilist kujundust. Aias jalutajatele oli selle kujundus Leone arvates eliidi sotsiaalse seisundi sümboolne garant. Üks osa aiast hoiti aga “metsikuna”, mis olevat samuti kajastanud oma aja ideoloogia vastuolulisust. Viimane tulenes ühelt poolt Ameerikas eksisteerinud ulatuslikust orjapidamisest ning teiselt poolt laialdaselt levivatest vabaduse ja võrdsuse ideedest sõltumatusele pürgival maal (Leone 1984, 32-34).

Esiajaloolise ideoloogia rekonstrueerimisel pakuvad tänuväärset materjali Skandinaavia hästi säilinud ja ka põhjalikult uuritud kalmed ning peitleiud. Viimastega on teiste hulgas tegelenud ka kolm neomarksistist arheoloogi: Kristian Kristiansen, Parker Pearson ja Lotte Hedeager. Kõigi kolme arusaam ideoloogiast on üsnagi sarnane. Selle kohaselt on ideoloogial ühiskonnas aktiivne roll ning tema funktsiooniks on sotsiaalsete muutuste legitimeerimine ning juba välja kujunenud institutsioonide säilitamine ja reprodutseerimine. Kritiseerides ideoloogia puhtfunktsionalistlikku käsitlust uues arheoloogias, märgivad uurijad, et matmiskombeid ei saa vaadelda kui ühiskondlike olude otsest peegeldust. Matmiskombed olid olulised elavate jaoks ja kajastasid sotsiaalse rühma strateegiat ning need võisid mõjustada reaalseid võimusuhteid. Vastavalt võidi juhtpositsiooni omavad isikud matta ka vaid ühes mõne üksiku nende võimu sümboliseeriva esemega või ka üldse panusteta, samas kui mõne n.-ö. tõusva ja teistega võistleva sotsiaalse rühma esindajad maeti suure hulga materiaalsete sümbolitega (Kristiansen 1984, 77; Parker Pearson 1982; 1984a, 64). Lisaks märgitagu, et Hedeager käsitleb ka teatavaid peitleide kui sümboolseid matuseid (1992, 77-81).

Kristiansen käsitleb oma uurimuses ideoloogia rolli kahes Taani neoliitilises kultuuris (megaliitide kultuur ja üksikhaudade kultuur). Tema eesmärgiks oli välja selgitada, kuidas vastasid kummagi ühiskonna ideoloogilised normid taastootmise materiaalsetele funktsioonidele. Mõlema kultuuri tehnoloogiline tase oli ühesugune, majandus aga erinev. Megaliitide kultuuri puhul konstateerib uurija rituaali, elatusvahendite ja liitlassidemete hoidmiseks hädavajaliku vahetuse tihedat omavahelist sidet, mida demonstreerivat lihvitud tulekivist kirveste keskne roll.

Need riistad olid ühtaegu nii hädavajalikud tootmisvahendid ja vahetusobjektid kui ka kultusobjektid. Megaliitehitisi näeb ta kui kogukonna sugulusstruktuuri abil organiseeritud tootmise rituaalset lisandit, mis otseselt sümboliseerivad valitsevat tootmisviisi. Nii olevat ehitiste iseloom olnud otseses funktsionaalses seoses põllunduse iseloomuga: varasel perioodil, mil põllumaa tarvis raadati metsa, olid kalmehitised puidust; hiljem, kui põllumaad kasutati korduvalt, sai kalmete põhiliseks ehitusmaterjaliks kivi. Sugukonna liidri heaks toodetud lisaprodukt transformeeriti Kristianseni järgi rituaalsetesse pidustustesse ja esivanematekultusse, kus järjepidevust sümboliseerivad megaliitehitised olid muuhulgas ka kontrollitava territooriumi tähiseks. Esivanemate pidev "kohalolek" oli elavatele väga oluline (Kristiansen 1984, 79-81).

Üksikhaudade kultuuri puhul, kus peamiseks elatusviisiks oli rändkarjakasvatus, ei saa analoogilist funktsionaalset seost Kristianseni arvates täheldada. Ühiskonna struktuur olevat olnud põhiliselt horisontaalne, selle aluseks oli monogaamne üksikpere ja iga majapidamine oli konkurentsivõimeline. Range sotsiaalse hierarhia puudumise tingimustes, kus lisaks ei olnud ka tarvidust kontrollida selgelt piiritletud territooriumi (maad oli piisavalt), oli matmiskommete fookuses üksikindiviid. Surres kaotas viimane otsese sideme elavatega ning matmiskombestikus mõeldi ainult surnu vajadustele hauataguses elus ja mitte elavatele, sest esivanemate kultuse järele ei olnud sotsiaalset vajadust. Monumentaalsuse idee puudus üksikhaudade kultuuris täiesti (Kristiansen 1984, 81—85).

Hodder märgib Kristianseni kritiseerides, et sotsiaalset reaalsust, millega Kristiansen ideoloogiat võrdleb, saab rekonstrueerida üksnes ideoloogia avalduse, s.o. kalmete kaudu. Ideoloogiat ei saa aga Hodderi arvates materiaalsest baasist tuletada, kuna materiaalsel baasi ennast tunneme me ideoloogia vahendusel (Hodder 1986, 63, 66). Seega tekib omamoodi loogiline ring ehk kana ja muna efekt: materiaalne kultuur esindab ühtaegu nii sotsiaalset reaalsust kui ka seda maskeerivat ideoloogiat.

Nii Parker Pearson (1984a; 1984b) kui Hedeager (1992) on käsitlenud ideoloogia rolli Taani rauaaja ühiskonnas toimunud muutustes. Kui aga esimese jaoks on arheoloogiline aines rohkem illustratiivses rollis, siis teine pakub ka peitleidude, kalmete ja asulate ning palünoloogilise andmestiku põhjaliku analüüsi, mis teoreetilisi lähtekohti kinnitavad ning täiendavad. Hedeager analüüsib muuhulgas kalmetes ja peitleidudes enam kui tuhande aasta vältel aset leidnud muutusi ning püstitab hüpoteesi ideoloogia rolli muutumisest üksikutel perioodidel, kusjuures viimane olevat alati aktiivselt sotsiaalset tegelikkust mõjutanud. Eriti rõhutab ta, et ka sel juhul, kui rituaal püsib muutumatuna, ei ole meil põhjust pidada ühiskonna seisundit staatiliseks. Nii leiab Hedeager, et vanemal eelrooma rauaajal, mil rituaalid püsisid endistena hilispronksiajaga võrreldes, etendasid rituaalid tegelikult vaid konserveerivat funktsiooni ja ideoloogia moonutas faktilise ebavõrdsuse süvenemist ühiskonnas. Nooremal eelrooma rauaajal sai muutunud rituaalide rolliks legitimeerida uue sotsiaalse kihi — elukutselise sõjamehe — institutsioon. Rooma rauaajal oli avalike rituaalsete tseremooniate fookuses juba kogu eliit, sh. naised. Rituaal etendas nüüd Hedeageri arvates innovatiivset rolli uue sotsiaalse korra kehtestamisel ning väga oluline oli investeerimine kalmesse. Rikkalikud panused ja spetsiifiline matmisviis aitas ühiskonnal "mõista", et surnu ja tema järeltulijad kujutasid endast midagi erilist võrreldes lihtsurelikega. Vanemal germaani rauaajal, mil eliit oli konsolideerunud ja võimuhierarhia stabiliseerumas, omandasid rituaalid Hedeageri arvates taas konserveeriva funktsiooni ning nooremal germaani rauaajal ei olnud eliit rituaalides enam tuvastatav, kuna sotsiaalne, poliitiline ja majanduslik olukord ühiskonnas oli stabiliseerunud (Hedeager 1992, 77—81).

4. Marksismi kriitika postprotsessuaalses arheoloogias

Nagu juba eelnevast selgus, on marksistliku suunitlusega arheoloogia pälvinud ka postprotsessuaalse(te) arheoloogia(te) juhtivate esindajate Hodderi ning Shanksi ja Tilley tõsise tähelepanu, eriti mis puudutab ideoloogia käsitlust. Vaatleksin siinkohal nende poolt esitatud

kriitikat mõnevõrra lähemalt. Hodder (1986) on oma kriitilised märkused esitanud nelja aspekti kohta. Esiteks peab ta marksistliku arheoloogia puuduseks asjaolu, et ideoloogiat käsitletakse viimases veendumustena, mida jagas kogu ühiskond. Hodder kahtleb asjaolus, et nn. valitsev ideoloogia tõmmanuks kogu ühiskonna n.-ö. haneks ning osutab sellele, et materiaalsete sümbolite tähendus võis olla erinevate sotsiaalsete struktuuride ning nn. aktiivse indiviidi jaoks erinev (Hodder 1986, 64—65).

Teiseks aspektiks on ideoloogia ja sotsiaalse reaalsuse vastandamise tendents marksistlikus arheoloogias. Hodder märgib, et sotsiaalse reaalsuse defineerimine tootlike jõudude ja tootmissuhete abil on juba iseenesest ideoloogiline seisukohavõtt ning seetõttu ei saa marksismi tema arvates pretendeerida objektiivse teaduse rollile. Viidates Foucault' võimukäsitlusele (1977), samuti Giddensi (1979; 1981) ning Milleri ja Tilley töödele (1984a; 1984b) leiab ta, et ideoloogiat ei tule vastandada sotsiaalsele reaalsusele, vaid seda tuleks seostada ühiskonna erinevate sektsioonide lahkuminevate huvidega. Materiaalne kultuur on Hodderi järgi vaid üks sotsiaalse reaalsuse tüüpe. Näiteks juhtumil, kui ideoloogia, mille kajastajaks on matmikombed, eitab ühiskonnas valitsevaid vastuolusid, siis ei saa ühiskondlikku korraldust kalmest otseselt välja lugeda. Ühiskonnas eksisteerivad erinevad ideoloogiad ning ka see on sotsiaalne reaalsus. Iga materiaalse kultuuri valdkond on Hodderi järgi mitme tähenduse ja erinevate võimusuhte "läbirääkimiste" kandja ning maskeeriva taotlusega ideoloogia toob aja jooksul vastuolud ikkagi välja (Hodder 1986, 65—67).

Kolmas Hodderi kriitika aspekt puudutab tendentsi käsitleda ideoloogiat liiga üldistavalt, kasutades võrdlev-kultuurilist meetodit ning jättes piirkondlikud erinevused kõrvale. Hodder märgib, et liiga vähe pööratakse tähelepanu spetsiifilisele kontekstile. Nii ei tea me näiteks Leone töö puhul, mil määral Annapolise aed võis mõjutada sotsiaalse hierarhia alumisse ossa kuuluvaid inimesi, kas neil oli üldse võimalus aeda oma silmaga näha. Ning William Paca võinuks ju põhimõtteliselt samu eesmärgi silmas pidades oma aia siiski ka teisiti kavandada (Hodder 1986, 68).

Neljanda aspektina käsitleb Hodder marksismi väidetavat võimetust seletada ideoloogia teket ja selle genereerivat rolli. Tema arvates on liiga vähe tähelepanu pööratud sellele, kust mingi ideoloogia pärineb, milline on ideede ajalugu ja kuidas ideoloogia ise mõjutab sotsiaalset korraldust ning seda kujundab (Hodder 1986, 68, 69). Mis puutub viimasesse momenti, siis on vähemasti Hedeager oma monograafias Hodderi kriitikat arvestanud.

Shanks ja Tilley kritiseerivad marksistlikku arheoloogiat selle eest, et see keskendub tootmisviisile ja tootmissuhetele, pidades neid arheoloogilise analüüsi ettemääratud objektideks. Nad seavad kahtluse alla sellise totaalse kategooria nagu ühiskond kasutamise üldse ning peavad ekslikuks nii klassikalise kui ka struktuuralse marksismi üldistavat lähenemisviisi, mille puhul igasugune ühiskond jaotatakse ettemääratud allsüsteemideks. Nad leiavad, et marksismi poolt konstrueeritud teoreetilised süsteemid ei pääse mööda inimeksistentsi ajaloolisusest, mis muudab üldistused ebakindlaks (Shanks & Tilley 1987a, 119—120). Struktuuralsest marksismist mõjustatud varaseid, s.o. 1970-ndate aastate lõpul ilmunud töid kritiseerivad Shanks ja Tilley kõigepealt selle eest, et vastuolu ja konflikti mõiste neis on taandatud sotsiaalse formatsiooni tasandite funktsionaalsele kokkusobimatusale. Nende arvates pakub aga funktsiooni idee parimal juhul üksnes ühiskondlike aspektide kõige algelisemal tasandil oleva kirjelduse. Teiseks lahutatakse nende arvates traditsiooniliste ühiskondade analüüsil sugulussuhete tootmise organiseerimisega ühenduses olevad aspektid ekslikult ideoloogilistest ja juriidilis-poliitilistest komponentidest. Struktuurane marksism, mõistes küll baasi ja pealisehituse vahetorda klasikalises marksismist erinevalt, tõmbab nende kategooriate vahele Shanksi ja Tilley järgi ikkagi kunstliku piiri. Majandust ei ole võimalik lahutada poliitikast ja sunniiseloomuga võimust (Shanks & Tilley 1987b, 171—175).

5. Kokkuvõtteks

Lääne marksismi arengut sotsiaalteadustes on viimastel aastakümnetel suuremal või vähemal määral iseloomustanud opositsiooniline hoiak klassikalise ajaloolise materialismi suhtes. Arheoloogia jaoks omab erilist tähtsust neomarksistide eitav suhtumine teesi tootlike jõudude primaarsusest ning viicestmelisest sotsiaalsest evolutsioonist. Ortodokse marksistliku arheoloogia taotluseks on olnud eelkõige just tootlike jõudude taseme väljaselgitamine, et siis iga konkreetne ühiskond või arheoloogiline kultuur paigutada tema "õigele" kohale, näidates ära, missugusele arenguastmele antud sotsiaal-majandusliku formatsiooni raames oli jõutud. Neomarksistlik traditsioon seevastu eitab sotsiaalsete suhete ja ideoloogia deterministlikku sõltuvust tootlikest jõududest. Sotsiaalne muutus võib selle kohaselt vabalt eelineda muutusele majanduses ning ideoloogial on sotsiaalsete suhete muutumisel etendada keskne osa. Seega on tootlike jõudude ja tootmissuhete ning majandusliku baasi ja pealisehituse vahekorra küsimus lahendatud sootuks erinevalt sellest, kuidas seda tegi Marx. On ka täiesti selge, et Marxilt ei ole alustki oodata mittekapitalistlike ühiskondade adekvaatset mõistmist, kuna 19. sajandi keskpaiga teadmised nendest olid tänapäeva omadega võrreldes ühtaegu nii puudulikumad kui ka osalt moonutatud.

Kõige selle tõttu tõstatan veelkord küsimuse, kuivõrd võib ikkagi arheoloogias Marxi nimega üldse opereerida, vähemasti kui selle all on mõeldud tänapäeva Lääne neomarksistlikku muinasteadust? Mõiste 'marksistlik arheoloogia' asemel pakuksin välja hoopis termini 'dialektiline arheoloogia'. Dialektilise tunnetusteooria erilisele tähtsusele neomarksistlikus arheoloogias on tähelepanu juhtinud näiteks Philip L. Kohl (1985, 105) ja Dean J. Saitta (1989). Oluline on antud juhul see, et dialektilist meetodit ei saa seostada ainult Marxiga, kes ju võttis viimase üle Hegelilt. Tõsi, sel juhul kaotab neomarksistlik arheoloogia paljuski oma (näilise?) erilisuse ning seda võiks käsitleda ühe postprotsessuaalse arheoloogia variandina.

Mõnele uurijale ongi teinud muret Lääne marksistliku arheoloogia "lahustumine" ning selle vastu on kutsutud üles rohtu leidma. Saitta näiteks on dialektilise meetodi kõrval rõhutanud klassi mõiste kesket osa. Ta püüab antud kategooriat "päästa" viimase sisu laiendamise teel. Saitta järgi tuleks klass defineerida vastavalt sellele, kuivõrd inimrühmal oli võimalik käsutada vara ja teostada võimu. Niisuguse käsitlusviisi tulemuseks on, et praktiliselt saaks tänapäeva arusaamade kohaselt klassiühiskonnaks lugeda iga sootsiumi (Saitta 1992, 889, 890). Ent kohe tekib taas küsimus, kui palju jääb sellisel juhul alles Marxi vaatekohast, mis õigustaks terminit 'marksistlik'?

Kasutatud kirjandus

- d'Agostino, B. 1991. The Italian perspective on theoretical archaeology. — ATE, 52—64.
- Bate, L. F. 1984. Towards the quantification of productive forces in archaeology. — MPA, 53—58.
- Bender, B. 1978. Gatherer-hunter to farmer: a social perspective. — World Archaeology, 10(2), 204—222.
- Bender, B. 1989. The roots of inequality. — DR, 83—95.
- Bradley, R. 1984. The Social Foundations of Prehistoric Britain. London.
- Champion, T. 1989. Introduction. — Champion, T. (toim.), Centre and Periphery. Comparative Studies in Archaeology. London, 1—21.
- Champion, T. 1991. Theoretical archaeology in Britain. — ATE, 129—160.
- Childe, G. 1946. Scotland Before the Scots. London.

- Childe, G. 1951.** Social Evolution. New York.
- Childe, G. 1958.** The Prehistory of European Society. Harmondsworth.
- Cleuziou, S., Coudart, A., Demoule, J.-P. & Schnapp, A. 1991.** The use of theory in French archaeology. — ATE, 91—128.
- Courbin, P. 1989.** What is Archaeology? An Essay on the Nature of Archaeological Research. Chicago.
- Demarest, A. A. 1989.** Ideology and evolutionism in American archaeology: looking beyond the economic base. — ATA, 89—102.
- Eckholm, K. 1972.** Power and Prestige: The Rise and Fall of the Kongo Kingdom. Uppsala.
- Eckholm, K. 1977.** External exchanges and the transformation of Central African social systems. — ESS, 115—136.
- Foucault, M. 1977.** Discipline and Punish. New York.
- Frankenstein, S. & Rowlands, M. J. 1978.** The internal structure and regional context of Early Iron Age society in South-Western Germany. — Bulletin of the Institute of Archaeology of the University of London, 15, 73—112.
- Friedman, J. & Rowlands, M. J. 1977.** Notes towards an epigenetic model of the evolution of "civilization". — ESS, 201—278.
- Gathercole, P. 1984.** A consideration of ideology. — MPA, 149—154.
- Gathercole, P. 1989.** Childe's early Marxism. — CTCA, 80—87.
- Giddens, A. 1979.** Central Problems in Social Theory. London.
- Giddens, A. 1981.** A Contemporary Critique of Historical Materialism. London.
- Gilman, A. 1981.** The development of social stratification in Bronze Age Europe. — CA, 22, 1—23.
- Gilman, A. 1984.** Explaining the Upper Palaeolithic Revolution. — MPA, 115—126.
- Gilman, A. 1989.** Marxism in American archaeology. — ATA, 63—73.
- Gledhill, J. 1984.** The transformation of Asiatic formations: The case of Late Prehispanic Mesoamerica. — MPA, 135—148.
- Gledhill, J. & Rowlands, M. 1982.** Materialism and socio-economic process in multilineal evolution. — Renfrew, C. & Shennan, S. (toim.), Ranking, Resource and Exchange: Aspects of the Archaeology of Early European Society. Cambridge.
- Godelier, M. 1977a.** Economy and religion: an evolutionary optical illusion. — ESS, 3—11.
- Godelier, M. 1977b.** Politics as 'infrastructure': an anthropologist's thoughts on the example of classical Greece and the notions of relations of production and economic determination. — ESS, 13—28.
- Godelier, M. 1978.** Infrastructures, societies and history. — CA, 19, 763—771.
- Green, S. 1981.** Prehistorian: a Biography of V. Gordon Childe. Bradford-on-Avon.
- Guljajev & Tšernõhh 1989.** Гуляев В. Й. & Черных Е. Н. Перспективы марксизма в западной археологии (Marxist perspectives in archaeology / Ed. Spriggs M. Cambridge, 1984. 158 p.). — SA, 1, 235—246.

- Hedeager, L. 1992.** Iron Age Societies. From Tribe to State in Northern Europe, 500 BC to AD 700. Oxford.
- Hodder, I. 1986.** Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology. Cambridge.
- Hodder, I. 1991a.** Preface. — ATE, vii—xi.
- Hodder, I. 1991b.** Archaeological theory in contemporary Europe societies: the emergence of competing traditions. — ATE, 1—24.
- Härke, H. 1991.** All quiet on the Western Front? Paradigms, methods and approaches in West German archaeology. — ATE, 187—222.
- Klein, L. S. 1991.** Клейн Л. С. О предмете археологии. — SA, 3, 209—219.
- Klein, L. S. 1991.** Клейн Л. С. В защиту “чистой археологии”. — SA, 2, 102—110.
- Klein, L. S. 1993.** Клейн Л. С. Феномен советской археологии. Санкт-Петербург
- Klejn, L. S. 1977.** A panorama of theoretical archaeology. — CA, 18, 1—42.
- Klejn, L. S. 1991.** A Russian lesson for theoretical archaeology: a reply. — FA, VIII, 67—71.
- Kohl, P. L. 1985.** Symbolic cognitive archaeology: a new loss of innocence. — Dialectical Anthropology, 9, 105—117.
- Kolpakov, E.M. & Vishnyatsky, L.B. 1990.** Current theoretical discussion in Soviet archaeology: An essay. — FA, VII, 17—26.
- Kotsakis, K. 1991.** The powerful past: theoretical trends in Greek archaeology. — ATE, 65—90.
- Kristiansen, K. 1984.** Ideology and material culture: an archaeological perspective. — MPA, 72—100.
- Kristiansen, K. 1993.** Exploring the limits: an interview with Leo Klejn. — JEA, 1, 184—194.
- Kus, S. 1984.** The spirit and its burden: archaeology and symbolic activity. — MPA, 101—107.
- Lamberg-Karlovsky, C. C. 1989.** Introduction. — ATA, 1—16.
- Leone, M. P. 1982.** Childe's offspring. — SSA, 179—182.
- Leone, M. P. 1984.** Interpreting ideology in historical archaeology: using the rules of perspective in the William Paca Garden in Annapolis, Maryland. IPP, 25—35.
- McNairn, B. 1980.** The Method and Theory of V. Gordon Childe. Edinburgh.
- Miller, D. & Tilley, C. 1984a.** Ideology, power and prehistory: an introduction. — IPP, 1—1
- Miller, D. & Tilley, C. 1984b.** Ideology, power and long-term social change. — IPP, 147—152.
- Mongait, A. 1951.** = Монгайт А. Л. Кризис буржуазной археологии. — КСИИМК, XL, 3—15.
- Myhre, B. 1991.** Theory in Scandinavian archaeology since 1960: a view from Norway. — ATE, 161—186.
- Parker Pearson, M. 1982.** Mortuary practices, society and ideology: an ethnoarchaeological study. — SSA, 99—114.
- Parker Pearson, M. 1984a.** Social change, ideology and the archaeological record. — MPA, 59—71.
- Parker Pearson, M. 1984b.** Economic and ideological change: cyclical growth in the pre-state societies of Jutland. — IPP, 69—92.

- Piggott, S. 1960.** Prehistory and evolutionary theory. — Evolution after Darwin, II. The Evolution of Man. Chicago, 85—97.
- Renfrew, C. & Bahn, P. 1991.** Archaeology. Theories, Methods and Practice. London.
- Rowlands, M. J. 1982.** Processual Archaeology as historical social science. — TEA, 155—174.
- Rowlands, M. J. 1984.** Objectivity and subjectivity in archaeology. — MPA, 108—113.
- Rowlands, M. J. 1987.** Centre and periphery: a review of the concept. — Rowlands, M.J., Larsen, M. & Kristiansen K. (toim.), Centre and periphery in the ancient world. Cambridge.
- Sahlins, M. 1972.** Stone Age Economics. Chicago.
- Saitta, D. J. 1989.** Dialectics, critical inquiry, and archaeology. — CTCA, 38—43.
- Saitta, D. J. 1992.** Radical archaeology and middle-range methodology. — Antiquity, 66, 886—897.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1987a.** Re-Constructing Archaeology. Cambridge.
- Shanks, M. & Tilley, C. 1987b.** Social Theory and Archaeology. Cambridge.
- Spriggs, M. 1984.** Another way of telling: Marxist perspectives in archaeology. — MPA, 1—9.
- Zahharuk, J. N. 1989.** Захарук Ю. Н. О марксистских позициях в работах западных археологов. (Marxist perspectives in archaeology / Ed. Spriggs M. Cambridge, 1984. 158 p.). — SA, 1, 247—252.
- Tosi, M. 1984.** The notion of craft specialization and its representation in the archaeological record of early states in the Turanian Basin. — MPA, 22—52.
- Trigger, B. G. 1980.** Gordon Childe. Revolutions in Archaeology. London.
- Trigger, B. G. 1985.** Marxism in archaeology: real or spurious? — Reviews in Anthropology, 12, 114—123.
- Trigger, B. G. 1986.** Prehistoric Archaeology and American Society. — AAPF, 187—216.
- Trigger, B. G. 1989a.** A History of Archaeological Thought. Cambridge.
- Trigger, B. G. 1989b.** History and contemporary American archaeology: a critical analysis. — ATA, 19—34.
- Vázquez Varela, J. M. & Risch, R. 1991.** Theory in Spanish archaeology since 1960. — ATE, 25—51.
- Wallerstein, I. 1974.** The Modern World-system, I. New York.